

УДК 343.988

Джу́жа А. О. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;

Сюравчик В. Г. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ПРЕЦИПІТАЦІЯ ЖЕРТВИ ЯК ЇЇ ПОВЕДІНКОВА РОЛЬ У МЕХАНІЗМІ ЗЛОЧИНУ

Розглянуто питання преципітації жертви, залежності відповідальності злочинця й жертви злочину від ступеня втягнення та наміру злочинця, а також взаємодії жертви зі злочинцем. Досліджено ситуацію злочину, що структурно виникає під час зазначеної взаємодії.

Ключові слова: жертва злочину, злочинець, преципітація жертви, взаємодія жертви зі злочинцем, відповідальність злочинця, відповідальність жертви, ступінь утягнення жертви, ступінь наміру злочинця.

Преципітацію жертви (*victim precipitation* – опіка жертви) визначають як взаємодію жертви з тими, хто вчиняє злочини проти них [1]. Опіка жертви (*victim precipitation*) – це кримінологічна теорія, яка визначає, яким чином взаємодія жертви зі злочинцем може сприяти вчиненню злочину. Ця теорія найчастіше пов'язана з такими злочинами, як убивство, зґвалтування, розбій і пограбування [1].

Поняття «*victim precipitation*» (опіка жертви) вперше вжив у ХХ ст. кримінолог Марвін Вольфган у своїй статті «Кримінальне вбивство потерпілих». У межах цієї теорії науковець описав жертву як першу в убивстві, щоб використати фізичну силу проти її майбутнього вбивці [2].

Преципітація (опіка) жертв, як і всі кримінологічні теорії, передбачає з'ясування того, як і чому вчинено злочин. Хоча більшість теорій зосереджуються на діях і намірах

злочинця, поведінка жертв спрямована на усвідомлення взаємодії жертви та злочинця.

У межах теорії преципітації (опіки) жертви останню розглядають як активного учасника злочину. Це відбувається в два способи: по-перше, жертва є учасником злочину, яка діє першою; по-друге, вона заохочує або провокує злочинця на вчинення злочину. Це основні компоненти зазначеної теорії.

Розглянемо такий приклад. К. і А. випивали в місцевій таверні, унаслідок чого А. заборгував К. грошей. Водночас К. став дедалі більше турбуватися про повернення боргу. Він зрештою дістав пістолет і почав кричати на А. із-за бару, розмахуючи зброєю. К. вистрелив у бік А., ледве не поціливши йому в голову. Натомість А. дістав ніж, яким і вбив К. Згідно з теорією преципітації (опіки) жертви, участь К. у його власній смерті можна проаналізувати шляхом застосування двох компонентів теорії. По-перше, К. був початковим агресором, адже першим вдався до словесних образ і фізичного насильства, коли спрямував зброю в напрямку А. По-друге, К. явно спровокував А. – він агресивно підбіг до нього, маючи намір убити чи серйозно травмувати його [1].

Теорія опіки жертви також стосується взаємодій, які роблять жертву схильною до злочину. Таке застосування теорії визнають як полегшення стати жертвою. Це стосується ситуацій, коли недбалість жертви робить її більш вразливою до кримінальної поведінки.

Слушним прикладом опіки жертви є автоматичні крадіжки. Уявіть, що першокурсник коледжу А. запізнюється на заняття. Він паркує свій автомобіль на алеї в декількох кварталах від коледжу. Студент ніколи не залишав свій транспорт там раніше, знаючи, що алея межує з найбільш криміногенним районом. Щоб не спізнитися на заняття, А. залишає автомобіль розблокованим. Через годину В. на алеї знаходить розблоковану машину. Він швидко й легко викрадає транспортний засіб А.

Поширеність ідеології опіки жертв вказує на те, що вона є більш фундаментальною для офіційної американської системи правосуддя, її програм і стратегій запобігання злочинам, ніж це загальновизнано. Аналіз різних концепцій, у яких використовують або враховують цю теорію, засвідчує, що вона прямо чи опосередковано передувала певному політичному судженню про характер злочину та його контроль або запобігання.

Зокрема, кримінологічна система й система правосуддя використовуює опіку жертв за умов, коли злочин індивідуально генерується, а отже, можна лише окремо запобігти. Доцільно навести принаймні два репресивні ідеологічні наслідки цих припущень опіки жертв: 1) крайня форма вини жертви, де жертви злочину, як кажуть, є основною причиною власної віктимізації; 2) основна підтримка неефективного офіційного злочину стратегії та програми запобігання жертвам, які зобов'язують громадян брати на себе відповідальність за власну кримінальну віктимізацію (одягатися менш спокусливо, зачиняти вікна й двері тощо).

Ідеологія опіки жертв, звинувачуючи окремих жертв злочину, лише відволікає увагу та ресурси від структурних причин злочинності й структурних змін, чого вимагає менш криміногенне суспільство та робить існуючі соціальні, політичні й економічні накази більш законними.

Таким чином, ця ідеологія відтворює обов'язкові для соціуму суспільні відносини. Ми дійшли висновку, що ідеологія «опіка жертв» відсутня в прогресивній кримінології або прогресивній системі кримінального правосуддя, яка намагається визначити, як структурно створюється ситуація злочину в межах взаємодії жертви зі злочинцем та яким чином запобігти йому.

Кримінологічна практика й практика кримінального правосуддя намагаються визначити ті соціальні, політичні й економічні, інституційні джерела злочинів в американському суспільстві, які мають бути перетворені, якщо важко контролювати вчинення злочинів або запобігти їм [3].

Описана теорія зазвичай передбачає пояснення того, як поведінка особи може сприяти її власній віктимізації. Зазначену поведінку жертви, власне, називають опікою жертви.

Вивчення цього питання також важливе в етіологічному аспекті. Теоретиків опіки жертв звинувачували в прихованій спробі засудити потерпілого. Дослідження цих науковців критикували за те, що вони спиралися на невизначену методологію.

Теорію опіки жертв розробляли поетапно. Ранні спроби вивчення поведінки потерпілих передбачали вивчення типологій, які давали змогу віктимологам визначити, хто найбільше відповідальний за злочинний інцидент – злочинець чи потерпілий. Наприклад, Б. Мендельсон розробив типологію жертви, яка ґрунтується на винуватості жертв, які перебувають між абсолютно безвісним і цілком відповідальним.

Уперше формальну концепцію опіки жертв представив М. Вольфганг. У своїй праці, присвяченій дослідженню вбивств (1967), він зазначив, що в окремих випадках жертва може ініціювати поведінку потерпілого. Щоб перевірити це твердження, науковець вивчив офіційні дані про 588 убивств, які відбулися протягом чотирьох років у Філадельфії. Так, він з'ясував, що майже 26 % (150 вбивств) відповідають визначенню опіки жертв [4].

На нашу думку, позиція М. Вольфганга є слушною з огляду на те, що підхід «опіка жертв» передбачає сприйняття злочинців і жертв як партнерів, які взаємодіють (коли потерпілий, наприклад, через контакт з очима, жести й слову, присутність у певних місцях може сприяти зґвалтуванню) [5]. Такі дії, як прийняття пропозиції підвезти додому, запрошення на вечерю, дружня реакція на спілкування, відвідування чоловіка вдома або запрошення його до власного будинку, злочинець може неправильно розтлумачити або навмисно раціоналізувати як знак погодження на статевий акт. Інакше кажучи, жінку ґвалтують тому, що вона не змогла чітко повідомити про своє небажання займатися сексом [5].

Існують два основні обмеження щодо цього підходу. По-перше, ідеться про іншу теорію, яка звинувачує жертв, фальшиво приписуючи відповідальність за сексуальні посягання. По-друге, вона не враховує того, що рівності між жертвою та злочинцем немає.

Первинним методологічним питанням є незначна кількість випадків, коли недостатньо деталей для точного визначення поняття «опіка жертви». Відсутні дані порушують питання про достовірність результатів дослідження. Наприклад, хоча 1967 року М. Вольфганг виявив, що 26 % випадків пов'язані з поняттям опіки жертви, у 44 % випадків він не зміг визначити показник через відсутність відповідних даних. Таким чином, його результати можуть завищувати або недооцінювати поширеність опіки жертв [2].

Інші методологічні проблеми щодо опіки жертв пов'язані з конкуруючими чи конфліктуючими рахунками, тимчасовим упорядкуванням подій та операціоналізацією ключових змінних.

Подальші аналітичні дослідження, присвячені розгляду міри поведінки потерпілих, засвідчили, що злочини, спричинені жертвою, найчастіше трапляються між жінкою-злочинцем і

чоловіком-жертвою, які знайомі між собою. Інший типовий предиктор – алкоголь, оскільки до інциденту одна або обидві сторони споживали алкоголь.

Зазначену теорію також критикували за положення, згідно з яким жертва якимось чином має відповідати за свою віктимізацію. У цьому разі йдеться про жертву звинувачення. Наприклад, дослідження М. Аміра, присвячене вивченню поняття «опіка жертв» у зв'язку з випадками зґвалтування, критикували здебільшого через концептуалізацію опіки жертв, яка зосереджувалася на інтерпретації злочинця поведінкою жертви. Особливо стурбованими виявилися вчені-феміністи, які стверджували, що М. Амір використав міфи про зґвалтування, щоб виправдати сексуальні напади [6; 7].

Через таку критику важливо відрізнити категорію «опіка жертв» як поведінкове поняття від провокації, що є юридичним поняттям. Провокація – це юридична концепція, яку використовують кримінальні суди для визначення та оцінки провини злочинця. На відміну від цього, опіка потерпілих – це поведінкова концепція, яку соціологи використовують для визначення причин віктимізації. Критерієм встановлення провокації з правової позиції є поведінка злочинця, зокрема його настрій і рівень самозбереження.

Таким чином, вивчення опіки жертв дає змогу досліднику враховувати сталі фактори, уможливаючи поглиблене, більш ретельне пояснення злочинної події. Концепція «опіка жертв» важлива з етіологічної позиції, адже дає змогу врахувати безліч чинників, що сприяють кримінальному інциденту.

Преципітація жертви (victim precipitation) буквально означає поводження жертви.

Дослідження, пов'язані з роллю та поведінкою жертви, сьогодні мають поверховий характер. Окремі злочинці активно прагнуть до потрібної їм ситуації, водночас як інші виявляють певне прагнення до її реалізації. Це дає підстави констатувати розгляд інтегрального підходу, коли до уваги беруть дії обох сторін – і жертви, і злочинця.

Суперечка про поведінкову роль жертви з'явилася після критичного аналізу преципітації [8]. Виокремлюють чотири основні підходи щодо зазначеної проблематики.

Перший підхід. Преципітація жертви передбачає, що кримінальний акт можна пояснити поведінкою жертви. Так, чимало громадян відвідують вночі бари, ресторани тощо. Попри іноді надмірне вживання алкогольних напоїв, повертання додому темними вулицями, вони не стають жертвами злочину. Таким чином, суто преципітації недостатньо, щоб викликати злочинне діяння.

Другий підхід. Преципітація жертви передбачає, що злочинець активізується лише тоді, коли жертва подає певні сигнали. Водночас ігнорують факт, що багато злочинців заздалегідь планують свої злочини і не реагують на поведінку потерпілого. Для них злочин – це раціонально спланована дія.

Третій підхід. Злочинці часто вчиняють злочини всупереч специфічній поведінці жертви, а інші за жодних обставин не вчиняють злочини (як би не поводитися потенційна жертва – чи чоловік, чи жінка).

Четвертий підхід. Аргументи на користь преципітації жертви передбачають, що намір жертви може бути змінено власне інцидентом, тобто ступенем його тяжкості.

На нашу думку, навіть у разі абсолютно очевидної провокації жертви злочинець повинен нести повну відповідальність за кінцевий результат їхніх спільних дій.

Розглянемо схему преципітації відповідальності як жертви, так і правопорушника (табл. 1) [9].

Таблиця 1

Ступінь наміру злочинця	Ступінь утягнення жертви		Відсутність утягнення
Повна навмисність	Однаковий	Більш активний у злочинця	Повна відповідальність злочинця
Відносна навмисність	Більший із боку жертви	Однаковий	Більша відповідальність злочинця
Низький ступінь наміру чи його відсутність	Явна преципітація жертви	Більший з боку жертви	Однаковий ступінь утягнення

У сучасних віктимологічних дослідженнях простежуються дві основні тенденції:

- поглиблення досліджень (як функціональних, так і прикладних), удосконалення рекомендацій щодо захисту від криміналу, підвищення їх прикладного значення;

- розширення зони впливу, проникнення віктимологічних знань у найрізноманітніші сфери суспільства.

У межах віктимологічного напряму розвиваються підсистеми:

- індивідуального самозахисту;
- спільної діяльності громадян у протистоянні злочинності;
- поліцейської діяльності, підпорядкованої інтересам громади;
- служб приватної охорони й захисту громадян;
- розвитку прикладної науки (проведення кримінологічних досліджень) мікрокримінології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Brittany McKenna. Victim Precipitation: Definition & Theory [Electronic resource]. – Access mode: <http://study.com/academy/lesson/victim-precipitation-definition-theory.html>. – Title from the screen.
2. Wolfgang M. E. Patterns in criminal homicide / M. E. Wolfgang. – Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 1958.
3. Allen N. H. Homicide: Perspectives on prevention / N. H. Allen. – New York : Human Sciences Press, 1980.
4. Wolfgang M. E. Victim-precipitated criminal homicide / M. E. Wolfgang // Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science. – 1957. – 48 (1). – P. 1–11.
5. Wolfgang M. E. Sexual behaviors / M. E. Wolfgang // Clinical and legal aspects. – Boston : Little, 1958. – P. 137–149.
6. Amir M. Patterns of forcible rape / M. Amir. – Chicago : University of Chicago Press, 1971.
7. Amir M. Role of the victim in sex offenses / M. Amir, M. E. Resnick, 1972.
8. Вишнинецкий К. В. Направления виктимологических исследований в зарубежной криминологии / К. В. Вишнинецкий // Вестник Московского университета МВД. – 2015. – № 2. – С. 126–127.
9. Куртис Л. А. Преступное насилие: национальные модели поведения / Л. А. Куртис // Lexington Books. – 1974. – С. 17–19.